

Принципите на комунизма¹

1. въпрос: Що е комунизъм?

Отговор: Комунизмът е учението за условията за освобождението на пролетариата.

2. въпрос: Що е пролетариат?

Отговор: Пролетариат се нарича оная обществена класа, която получава средства за живот изключително чрез продажбата на своя труд, а не от печалбата на някакъв свой капитал — класата, щастието и скръбта, животът и смъртта, цялото съществуване на която зависи от търсенето на труд, т. е. от смяната на доброто и лошото състояние на стопанството, от колебанията на необузданата конкуренция. С една дума, пролетариатът, или класата на пролетариите, е трудещата се класа на XIX век.

3. въпрос: Значи невинаги са съществували пролетарии?

Отговор: Не, невинаги. Бедни и трудещи се класи са съществували винаги и обикновено трудещите се класи са живеели в бедност. Но такива бедняци, такива работници, които да живеят в току-що посочените условия, т. е. пролетарии, невинаги са съществували, както и невинаги конкуренцията е била напълно свободна и неограничена.

4. въпрос: Как е възникнал пролетариатът?

Отговор: Пролетариатът възникна в резултат на промишлената революция, която стана в Англия през втората половина на миналия век и след това се повтори във всички цивилизовани страни на света. Тази промишлена революция беше предизвикана от изнамирането на парната машина, на различните предачни машини, на механичния тъкачен стан и на цяла редица други механически при-

способления. Тези машини, които струваха твърде скъпо и затова бяха достъпни само на едрите капиталисти, измениха целия съществуващ дотогава начин на производство и изместиха предишните работници, защото машините изготвяха стоките по-евтино и по-добре, отколкото можеха да ги произведат работниците с помощта на своите несъвършени чекръци и предачни станове. По този начин тези машини прехвърлиха промишлеността изцяло в ръцете на едрите капиталисти и съвсем обезцениха оная нищожна собственост, която принадлежеше на работниците (инструменти, тъкачни станове и т. н.), така че капиталистите скоро заграбиха всичко в своите ръце, а у работниците не остана нищо. Заедно с това в областта на производството на тъкани беше въведена фабричната система. — Щом беше даден тласъкът към въвеждането на машините и на фабричната система, последната бързо се разпространи и във всички останали отрасли на промишлеността, особено в областта на щампосването на тъкани, в книгопечатането, в грънчарското производство и в производството на металически изделия. Трудът започна все повече и повече да се разделя между отделните работници, така че работникът, който по-рано извършваше цялата работа, сега започна да върши само част от нея. Това разделение на труда позволи да се изготвят продуктите по-бързо, а поради това и по-евтино. То сведе дейността на всеки работник до някакво твърде просто, постоянно повтарящо се механическо движение, което със същия успех и дори значително по-добре можеше да се изпълнява и от машината. По този начин всички тези отрасли на промишлеността изпаднаха един след друг под властта на ларата, машините и фабричната система, точно както това стана в предачното и тъкачното производство. Но с това те изцяло преминаваха в ръцете на едрите капиталисти, а работниците също и тук се лишаваха от последните остатъци на своята самостоятелност. Постепенно фабричната система разпростря своето господство не само върху манифактурата в същинския смисъл на тази дума, но започна все повече и повече да завладява и занаятите, тъй като и в тази област едрите капиталисти все повече изместваха дребните майстори, като организираха големи работилници, в които можеше да се постигне икономия на много разходи, а също и да се въведе детайлно разделение на труда. В резултат ние дойдохме сега до положението, че

в цивилизованите страни почти във всички отрасли на труда се утвърди фабричното производство и почти във всички тези отрасли занаятите и манифактурата са изместени от едрата промишленост. — Вследствие на това предишното средно съсловие, особено дребните занаятчии, все повече се разоряват, предишното положение на работника коренно се изменя и се създават две нови класи, които постепенно поглъщат всички останали, а именно:

I. Класата на едрите капиталасти, които във всички цивилизовани страни са вече почти единствените притежатели на всички средства за съществуване, както и на суровините и оръдията (машини, фабрики и др.), необходими за тяхното производство. Това е класата на буржоата или буржоазията.

II. Класата на съвсем безимотните, които вследствие на това са принудени да продават на буржоата своя труд, за да получат в замяна необходимите за тяхното съществуване средства за живот. Тази класа се нарича класа на пролетарните или пролетариат.

5. въпрос: При какви условия се извършва тази продажба на труда на пролетариите на буржоата?

Отговор: Трудът е също такава стока, каквато е и всяка друга, и неговата цена се определя от същите закони, както и цената на всяка друга стока. При господството на едрата промишленост или на свободната конкуренция — което, както ще видим по-нататък, е едно и също — цената на една стока, средно взето, е винаги равна на разходите за производството на тази стока. Следователно цената на труда също е равна на разходите за производството на труда, а разходите за производството на труда се състоят именно в онова количество на средства за живот, което е необходимо, за да бъде работникът в състояние да запази своята трудоспособност и за да не загине работническата класа. Повече, отколкото е нужно за тази цел, работникът не ще получи срещу своя труд; следователно цената на труда или работната заплата ще бъде най-ниското, минимумът на онова, което е необходимо за поддържането на живота. Но тъй като в стопанския живот има ту по-добри, ту по-лоши времена, работникът ще получава веднъж повече, друг път по-малко — също както фабрикантът получава за своята стока веднъж повече, веднъж по-малко. И както фабрикантът, ако се вземат и доб-

рите, и лошите времена, все пак не получава за своята стока, средно взето, нито повече, нито по-малко, отколкото са производствените разходи, така и работникът, средно взето, не ще получи нито повече, нито по-малко от този минимум. Този икономически закон за работната заплата ще се осъществява толкова по-строго, колкото повече едрата промишленост завладява всички отрасли на тръуда.

6. въпрос: Какви трудещи се класи са съществували преди промишлената революция?

Отговор: В зависимост от различните степени на общественото развитие трудещите се класи са живеели в различни условия и са заемали различно положение по отношение на имотните и господстващите класи. В древността трудещите се са били *роби* на своите господари, както и сега още те са роби в много изостанали страни и дори в южната част на Съединените щати. В средните векове те са били *крепостни* на дворяните-земевладелци, каквито са останали и до днес още в Унгария, Полша и Русия. Освен това в средните векове до започването на промишлената революция е имало в градовете занаятчийски калфи, които са работили при дребнобуржоазните майстори, а с развитието на манифактурата започнали постепенно да се появяват манифактурните работници, които били наемани вече от по-едри капиталисти.

7. въпрос: По какво се различава пролетарият от роба?

Отговор: Робът е продаден веднъж завинаги, а пролетарият трябва сам да се продава всекидневно и ежечасно. Всеки отделен роб е собственост на *определен* господар и поради заинтересуваността на последния съществуването на роба, колкото и да е мизерно, е вече осигурено. А отделният пролетарий е, така да се каже, собственост на цялата буржоазна *класа*. Неговият труд се купува само тогава, когато някой се нуждае от него, и затова неговото съществуване не е осигурено. Това съществуване е осигурено само за *класата* на пролетариите като цяло. Робът стои извън конкуренцията, пролетарият се намира в условията на конкуренцията и чувствава всички нейни колебания. Робът се счита за вещь, но не и за член на гражданското общество. Пролетарият е признат като личност, като член на гражданското общество. Следова-

телно робът може да има по-сносно съществуване от пролетария, но пролетарият принадлежи към едно общество, стоящо на по-високо стъпало на развитие, и самият стои на по-високо стъпало, отколкото робът. За да се освободи робът, той трябва от всички отношения на частна собственост да унищожи само отношението на робството и с това сам първа да стане пролетарий; а пролетарият може да се освободи само като унищожи частната собственост изобщо.

8. въпрос: По какво се различава пролетарият от крепостния?

Отговор: Крепостният притежава и използва оръдието за производство и парче земя, срещу което отдава част от своя доход или извършва ред работи. А пролетарият работи с оръдия за производство, които принадлежат на друго, и извършва работа в полза на този друг, като в замяна получава част от дохода. Крепостният дава, а пролетарият получава. Съществуването на крепостния е осигурено, съществуването на пролетария не е осигурено. Крепостният стои извън конкуренция, пролетарият се намира в условия на конкуренция. За да се освободи крепостният, той или трябва да избяга в града и да стане там занаятчия, или да стане свободен арендатор и да се отплаща на своя помещик с пари вместо с работа или продукти, или пък да изгони своя феодал и сам да стане собственик. Накратко казано, той се освобождава, като по един или друг начин влиза в редовете на класата на собствениците и се включва в сферата на конкуренцията. А пролетарият се освобождава, като унищожава конкуренцията, частната собственост и всички класови различия.

*9. въпрос: По какво се различава пролетарият от занаятчията?**

10. въпрос: По какво се различава пролетарият от манифактурния работник?

Отговор: Манифактурният работник от XVI—XVIII век почти навсякъде е притежавал още оръдия за производство: своя тъкачен стан, чекръка за своето семейство и

* Тук в ръкописа на Енгелс има празно място, оставено от него за отговор на 9-ия въпрос. *Ред.*

малък участък земя, който сам е обработвал през свободните си часове. Пролетарият не притежава нито едно от тези неща. Манифактурният работник е живял почти винаги на село в повече или по-малко патриархални отношения със своя помешчик или работодател. Пролетарият живее повече в големите градове и се намира в чисто парични отношения със своя работодател. Едрата промишленост изтръгва манифактурния работник от неговите патриархални условия; той губи и последното имущество, което още е притежавал, и с това се превръща в пролетарий.

11. въпрос: Какви бяха първите последици от промишлената революция и от разделянето на обществото на буржоа и пролетарии?

Отговор: Първо, поради това, че машинният труд все повече понижавал цената на промишлените изделия, във всички страни на света предишната манифактурна система или промишлената система, основана на ръчния труд, била напълно разрушена. Всички полуварварски страни, които дотогава оставали повече или по-малко чужди на историческото развитие и чиято промишленост се основавала дотогава върху манифактурата, били насилствено изтръгнати от своето състояние на изолация. Те започнали да купуват по-евтините стоки на англичаните и обрекли на гибел своите собствени манифактурни работници. По този начин страни, които в течение на хилядолетия не са прогресирали, например Индия, били напълно революционизирани, и дори Китай отива днес към революция. Стигна се дотам, че една нова машина, която днес се изнамира в Англия, за една година лишава от хляб милиони работници в Китай. По този начин едрата промишленост свързва помежду им всички народи на земята, обедини всички малки местни пазари в световен пазар, подготви навсякъде почвата за цивилизацията и прогреса и доведе дотам, че всичко, което става в цивилизованите страни, трябва да оказва влияние върху всички останали страни; така че ако сега работниците в Англия и Франция се освободят, това ще предизвика революции във всички останали страни на света, които революции рано или късно ще доведат и там до освобождение на работниците.

Второ, навсякъде, където едрата промишленост смени

манифактурата, промишлената революция увеличи извънредно много богатството и могъществото на буржоазията и я превърна в първа класа на страната. В резултат на това навсякъде, където бе извършен този процес, буржоазията получи в своите ръце политическата власт и измести господстващите по-рано класи — аристокрацията, цеховото бюргерство и представляващата и едните, и другите абсолютна монархия. Буржоазията унищожи могъществото на аристокрацията, на дворянството, като отмени майоратите или неотчуждаемостта на поземлените владения, и премахна всички дворянски привилегии. Тя съкруши могъществото на цеховото бюргерство, като отмени цеховете и всички привилегии на занаятчиите. На мястото на едните и на другите тя постави свободната конкуренция, т. е. такова състояние на обществото, при което всеки има право да работи в който си желае отрасъл на промишлената дейност и нищо — освен липсата на нужния за тази цел капитал — да не може да му попречи да върши това. Въвеждането на свободната конкуренция е равносилно следователно на открита декларация, че отсега нататък членовете на обществото не са равни помежду си само дотолкова, доколкото не са равни техните капитали, че капиталът става решаващата сила, а капиталистите, буржоата — първата класа в обществото. Но свободната конкуренция е необходима за началния период на развитие на едрата промишленост, защото тя представлява единственото състояние на обществото, при което може да възникне едрата промишленост. — След като унищожи по този начин общественото могъщество на дворянството и цеховото бюргерство, буржоазията унищожи също и тяхната политическа власт. Като стана първата класа в обществото, тя се провъзгласи за първа класа и в политическата област. Тя направи това чрез въвеждането на представителната система, която е основана на буржоазното равенство пред закона, на законодателното признаване на свободната конкуренция. Тази система бе въведена в европейските страни под формата на конституционната монархия. В конституционните монархии с права на избиратели се ползват само ония, които притежават известен капитал, т. е. само буржоата. Тези буржоа-избиратели избират депутати, а тези буржоа-депутати, използвайки правото да отхвърлят данъците, избират буржоазно правителство.

Трето, промишлената революция навсякъде способствуваше за развитието на пролетариата в същата степен, както за развитието на буржоазията. Колкото по-богата ставаше буржоазията, толкова по-многобройни ставаха пролетариите. Тъй като на пролетариите може да даде работа само капиталът, а капиталът се увеличава само тогава, когато прилага труд, то нарастването на пролетариата става в точно съответствие с нарастването на капитала. В същото време промишлената революция събира буржоата и пролетариите в големи градове, където промишлеността най-изгодно се развива, и това струпване на огромни маси на едно място внушава на пролетариите съзнанието за тяхната сила. Освен това колкото повече се развива промишлената революция, колкото повече се изнамират нови машини, които изместват ръчния труд, толкова повече едрата промишленост оказва натиск върху работната заплата и я намалява, както вече казахме, до нейния минимум, и прави по този начин положението на пролетариата все по-непоносимо. Така промишлената революция — от една страна, вследствие нарастването на недоволството на пролетариата, а, от друга страна, вследствие нарастването на неговата мощ — подготвя социалната революция, която пролетариатът ще извърши.

12. въпрос: Какви бяха по-нататъшните последици от промишлената революция?

Отговор: Едрата промишленост създаде в лицето на парната и на другите машини средството, което позволява в кратко време и с малки разходи да се увеличава до безкрайност промишленото производство. Благодарение на тази леснота на разширяване на производството свободната конкуренция, която е необходим резултат на тази едра промишленост, твърде скоро придоби извънредно остър характер; голям брой капиталисти се хвърлиха в промишлеността и в кратко време бе произведено повече, отколкото можеше да бъде потребено. В резултат на това беше невъзможно да бъдат продадени произведените стоки и настъпи така наречената търговска криза. Фабриците трябваше да спрат работата, фабрикантите банкрутираха и работниците бяха лишени от хляб. Навсякъде настъпи ужасна мизерия. След като изтече известно време, излишните продукти бяха продадени, фабриците започнаха отново да работят, работната заплата се повиши и работите

постепенно тръгнаха по-добре, отколкото когато и да било. Но не задълго, защото наскоро бяха пак произведени твърде много стоки и настъпи нова криза, която протече точно така, както и предишната. По този начин от началото на това столетие в положението на промишлеността непрекъснато ставаха колебания между периоди на процъфтяване и периоди на криза и почти редовно, през всеки пет до седем години, настъпваше подобна криза, която винаги предизвикваше най-големи бедствия сред работниците, общо революционно възбуждение и най-голяма опасност за целия съществуващ строй.

13. въпрос: Какво следва от тези редовно повтарящи се търговски кризи?

Отговор: Първо, че едрата промишленост наистина сама създаде през първия период на своето развитие свободната конкуренция, но сега тя вече е надраснала свободната конкуренция; че конкуренцията и изобщо експлоатацията на промишленото производство от отделни лица се е превърнала в окови за едрата промишленост, които тя трябва да разбие и ще ги разбие; че едрата промишленост, докато тя е организирана на сегашните начала, не може да съществува, без да довежда до повтарящо се всеки седем години общо разстройство, а това всеки път поставя под заплаха цялата цивилизация и не само хвърля пролетариите в крайна мизерия, но също така разорява много буржоа; че следователно е необходимо или да се откажем от едрата промишленост — а това е абсолютно невъзможно, — или да се признае, че тя прави съвсем необходим, създаването на съвсем нова организация на обществото при която ръководството на промишленото производство ще се осъществява не от отделни конкуриращи се помежду си фабриканти, а от цялото общество въз основа на твърдо установен план и съответно потребностите на всички членове на обществото.

Второ, че едрата промишленост и обусловената от нея възможност за безкрайно разширяване на производството позволяват да се създаде такъв обществен строй, в който ще се произвеждат толкова много необходими за живота предмети, че всеки член на обществото ще бъде в състояние съвсем свободно да се развива и да прилага всички свои сили и способности. И така именно това свойство на едрата промишленост, което в съвременното обще-

ство поражда всичката нищета и всичките търговски кризи, ще се превърне при една друга организация на обществото в свойство, което ще унищожи тази нищета и тези пораждани бедствия колебания.

Следователно може да се счита за напълно доказано:

1) че в днешно време всички тези бедствия се обясняват само с обществения строй, който вече не съответствува на условията на времето;

2) че вече съществуват средствата за окончателно премахване на тези бедствия, като се създаде нов обществен строй.

14. въпрос: Какъв трябва да бъде този нов обществен строй?

Отговор: Преди всичко управлението на промишлеността и на всички отрасли на производството изобщо ще бъде отнето от ръцете на отделните, конкуриращи се помежду си индивиди. Вместо това всички отрасли на производството ще се поставят под управлението на цялото общество, т. е. ще работят в интерес на обществото, по обществен план и при участие на всички членове на обществото. По този начин новият обществен строй ще унищожи конкуренцията и ще постави на нейно място асоциацията. Тъй като управлението на промишлеността от отделни лица има за необходима последица частната собственост и тъй като конкуренцията не е нищо друго освен начин на използване на промишлеността, когато тя се управлява от отделни частни собственици — ясно е, че частната собственост е неотделима от индивидуалното управление на промишлеността и от конкуренцията. Следователно частната собственост трябва също да бъде ликвидирана и да бъде заместена с обществено ползване на всички оръдия на производството и с разпределение на продуктите по общо споразумение, т. е. с така наречената общност на имуществата. Унищожаването на частната собственост е дори най-краткият и най-обобщаващият израз на онова преобразование на обществения строй, което стана необходимо вследствие на развитието на промишлеността. Ето защо комунистите напълно правилно издигат като главно свое искане унищожаването на частната собственост.

15. въпрос: Значи ли това, че по-рано унищожаването на частната собственост не беше възможно?

Отговор: Да, не беше възможно. Всяко изменение на обществения строй, всеки преврат в отношенията на собствеността са били необходима последица от създаването на нови производителни сили, които вече не са съответствували на старите отношения на собственост. Така е възникнала и самата частна собственост. Защото частната собственост не винаги е съществувала; когато в края на средните векове възникнал под формата на манифактурата нов начин на производство, който не се побирал в рамките на тогавашната феодална и цехова собственост, тази надраснала вече старите отношения на собственост манифактура си създаде нова форма на собственост — частната собственост. За манифактурата и за първия стадий на развитието на едрата промишленост не е била възможна никаква друга форма на собственост освен частната собственост, не е бил възможен никакъв друг обществен строй освен строежът, основан върху частната собственост. Дотогава, докато не може да се произвежда в такива размери, че не само да има за всички, но и да остане излишък от продукти за увеличаване на обществения капитал и за по-нататъшно развитие на производителните сили, дотогава винаги трябва да има една господстваща класа, която се разпорежда с производителните сили на обществото, и друга класа — на бедните и потиснатите. Какви ще бъдат тези класи — това зависи от степента на развитие на производството. През Средновековието, което зависеше от земеделието, имахме помешчиците и крепостните; в градовете на по-късното Средновековие — цеховите майстори, калфите и надничарите; през XVII век — притежателите на манифактури и манифактурните работници; през XIX век — едрите фабриканти и пролетарите. Напълно очевидно е, че досега производителните сили не бяха още до такава степен развити, че да може да се произвеждат достатъчно продукти за всички и частната собственост да се е превърнала вече в окови, в преграда за развитието на тези производителни сили. Но сега благодарение на развитието на едрата промишленост имаме, първо, създадени капитали и производителни сили в нечувани по-рано размери и съществуват средства, за да могат в кратък срок да бъдат увеличени до безкрайност

тези производителни сили. *Второ*, тези производителни сили са съсредоточени в ръцете на неголям брой буржоа, докато широките народни маси все повече се превръщат в пролетарии и тяхното положение става толкова по-бедствено и непоносимо, колкото повече се увеличават богатствата на буржоата. *Трето*, тези могъщи, лесно поддаващи се на увеличение производителни сили са до такава степен надраснали частната собственост и буржоата, че те непрекъснато предизвикват най-силни сътресения на обществения строй. Ето защо едва сега унищожаването на частната собственост стана не само възможно, но дори съвсем необходимо.

16. въпрос: Възможно ли е унищожаването на частната собственост по мирен начин?

Отговор: Бихме желали да бъде така и комунистите ще бъдат, разбира се, последните, които биха се противопоставили на това. Комунистите твърде добре знаят, че всички заговори са не само безполезни, но дори вредни. Те твърде добре знаят, че революции не се правят предумишлено и произволно и че революциите винаги и навсякъде са били необходима последица от обстоятелства, които съвсем не са зависели от волята и ръководството на отделни партии и на цели класи. Но заедно с това те виждат, че почти във всички цивилизовани страни развитието на пролетариата насилствено се потиска и че с това самите противници на комунистите с всички сили работят за революцията. Ако в края на краищата всичко това подтикне угнетения пролетариат към революция — ние, комунистите, ще защитаваме тогава каузата на пролетариата с дъла, и то не по-зле, отколкото сега с думи.

17. въпрос: Възможно ли е да се унищожи наведнъж частната собственост?

Отговор: Не, не е възможно, както не е възможно наведнъж да се увеличат съществуващите производителни сили в размери, необходими за създаването на общественото стопанство. Ето защо надигащата се, както по всичко изглежда, революция на пролетариата ще може само постепенно да преобразува днешното общество и само тогава ще унищожи частната собственост, когато ще бъде създадена необходимата за тази цел маса от средства за производство.

18. въпрос: Какъв ще бъде ходът на тази революция?

Отговор: Преди всичко тя ще създаде демократичен строй и с това пряко или косвено ще установи политическо господство на пролетариата. Пряко — в Англия, където пролетариатът вече представлява мнозинството на народа, косвено — във Франция и Германия, където мнозинството на народа се състои не само от пролетарии, но също от дребни селяни и дребни градски буржоа, които се намират още в стадия на преминаване в пролетариат, които в осъществяването на своите политически интереси все повече зависят от пролетариата и затова бързо ще се присъединят към неговите искания. Това ще наложи може би една втора борба, но тя непременно ще завърши с победа на пролетариата.

Демокрацията би била съвсем безполезна за пролетариата, ако тя не се използва веднага като средство за провеждане на широки мероприятия, които непосредствено ще посегнат върху частната собственост и ще осигурят съществуването на пролетариата. Най-важни от тези мероприятия, които по необходимост произтичат от съществуващите сега условия, са следните:

1) Ограничаване на частната собственост: прогресивен данък, висок данък върху наследствата, отменяване на наследството по странична линия (братя, племенници и т. н.), принудителни заеми и т. н.

2) Постепенна експроприация на поземлените собственици, фабрикантите, притежателите на железници и на кораби, отчасти чрез конкуренция от страна на държавната промишленост, отчасти непосредствено чрез изкупване с асигнации.

3) Конфискация на имуществата на всички емигранти и бунтовници, въстанали против мнозинството от народа.

4) Организиране на труда или настаняване на работа на пролетарии в националните имена, фабрики и работилници, благодарение на което ще бъде премахната конкуренцията между работниците, а фабрикантите, доколкото такива още ще останат, ще бъдат принудени да заплащат същата висока заплата, както и държавата.

5) Еднаква задължителност към труда за всички членове на обществото до пълно унищожаване на частната собственост. Образуване на промишлени армии особено за селското стопанство.

6) Централизиране на кредитната система и на търговията с пари в ръцете на държавата с помощта на една национална банка с държавен капитал. Закриване на всички частни банки и банкерски кантори.

7) Увеличаване броя на националните фабрики, работилници, железници и кораби, обработване на всички пустеещи земи и подобрене на вече обработваните земи съобразно с увеличаването на капиталите и нарастването на броя на работниците, с които разполага нацията.

8) Възпитаване на всички деца в държавни заведения и на държавна сметка от момента, когато те могат да минат без майчински грижи. Съединяване на възпитанието с фабричен труд.

9) Обзавеждане на големите дворци в националните имения като общи жилища за комуни от граждани, които ще се занимават с промишленост и селско стопанство и ще свържат предимствата на градския и селския начин на живот, без да страдат от тяхната едностранчивост и от техните недостатъци.

10) Разрушаване на всички нездравословни и лошо построени жилища и квартали в градовете.

11) Еднакво наследствено право за брачните и извънбрачните деца.

12) Концентриране на цялото транспортно дело в ръцете на нацията.

Всички тези мероприятия не могат, разбира се, да бъдат проведени наведнъж, но всяко от тях ще повлече след себе си друго. Достатъчно е само да се проведе първото радикално нападение срещу частната собственост, и пролетариатът ще бъде принуден да отива все по-нататък, все повече да съсредоточава в ръцете на държавата целия капитал, цялото селско стопанство, цялата промишленост, целия транспорт и цялата размяна. Към това водят всички изброени мероприятия. Осъществимостта на тези мероприятия и поражданата от тях централизация ще нарастват точно в същата степен, в която производителните сили ще се увеличават благодарение на труда на пролетариата. Накрая, когато целият капитал, цялото производство, цялата размяна ще бъдат съсредоточени в ръцете на нацията, частната собственост ще отпадне от само себе си, парите ще станат излишни и производството ще се увеличи до такава степен, а хората ще се изменят тол-

кова много, че ще могат да отпаднат и последните форми на отношения на старото общество.

19. въпрос: Ще може ли тази революция да се извърши в една единствена страна?

Отговор: Не. С това, че създаде световния пазар, едрата промишленост така свърза всички народи на земното кълбо, особено цивилизованите, че всеки от тях зависи от това, което става у другия. Освен това едрата промишленост дотам изравни общественото развитие във всички цивилизовани страни, че навсякъде буржоазията и пролетариатът станаха двете решаващи класи на обществото, а борбата между тях — главната борба на нашето време. Затова комунистическата революция ще бъде не само национална, но ще стане едновременно във всички цивилизовани страни, т. е. поне в Англия, Америка, Франция и Германия. Във всяка от тези страни тя ще се развива по-бързо или по-бавно в зависимост от това, в коя от тези страни промишлеността е развита повече, в коя от тях са натрупани повече богатства и има по-значителна маса от производителни сили. Затова тя ще се осъществи най-бавно и най-трудно в Германия, най-бързо и най-лесно в Англия. Тя ще окаже значително влияние и на останалите страни и съвсем ще измени и извънредно ще ускори техния досегашен ход на развитие. Тя е всемирна революция и затова ще има всемирна арена.

20. въпрос: Какви ще бъдат последиците от окончателното премахване на частната собственост?

Отговор: Благодарение на това, че обществото ще вземе от ръцете на частните капиталисти използването на всички производителни сили и съобщителни средства, както и размяната и разпределението на продуктите, благодарение на това, че то ще управлява всичко това по един план, изработен въз основа на наличните ресурси и на потребностите на цялото общество, ще бъдат преди всичко отстранени всички пагубни последици, свързани с днешната система на ръководене на едрата промишленост. Кризите ще се прекратят, разширеното производство, което при сегашния обществен строй предизвиква свръхпроизводство и е извънредно могъща причина за нищетата, ще се окаже тогава далеч недостатъчно и ще трябва да вземе много по-широки размери. Вместо да поражда нищете-

Та, излишъкът от производството над най-непосредствените потребности на обществото ще осигурява задоволяване потребностите на всички членове на обществото, ще поражда нови потребности и едновременно ще създава средства за тяхното задоволяване. Той ще стане условие и стимул за по-нататъшен прогрес и ще осъществява този прогрес, без да води, както по-рано, към периодично разстройство на целия обществен строй. Освободена от оковите на частната собственост, едрата промишленост ще се развие в такива размери, в сравнение с които днешното нейно състояние ще изглежда също така нищожно, както изглежда манифактурата в сравнение с едрата промишленост на нашето време. Това развитие на промишлеността ще даде на обществото достатъчно количество продукти, за да бъдат задоволявани потребностите на всички негови членове. Също и в земеделието, което сега е затруднено вследствие на гнета на частната собственост и на раздробеността на участъците, внедряването на вече съществуващите усъвършенствувания и достижения на науката ще навлезе в съвсем нова ера на разцвет и ще даде на разположение на обществото напълно достатъчно количество продукти. По този начин обществото ще произвежда достатъчно продукти, за да може да организира едно разпределение с оглед да бъдат задоволени потребностите на всички негови членове. Това ще стане излишно разделянето на обществото на различни, враждебни помежду си класи. Но то не само ще стане излишно — то ще бъде дори несъвместимо с новия обществен строй. Съществуването на класи е предизвикано от разделението на труда, а разделението на труда в неговия сегашен вид ще изчезне съвсем, тъй като, за да се издигне промишленото и селскостопанското производство на посочената висота, няма да бъдат достатъчни само механическите и химическите спомагателни средства. Нужно е също да се развият съответно и способностите на хората, които привеждат в движение тези средства. Както през миналото столетие селяните и манифактурните работници измениха целия си начин на живот и станаха съвсем други хора след въвличането им в тежката промишленост, така и общото ръководене на производството със силите на цялото общество и произтичащото оттук ново развитие на това производство ще се нуждае от съвсем нови хора и ще ги създаде. Общественото ръководене на производството не може да

се осъществява от хора, каквито са днешните, от хора, всеки от които е подчинен на някакъв отрасъл на производството, прикован към него, експлоатиран от него, развива само една страна на своите способности за сметка на всички останали и познава само един отрасъл или част от някой отрасъл на цялото производство. Дори днешната промишленост все по-малко е в състояние да използва такива хора. А промишлеността, която ще се ръководи задружно и планомерно от цялото общество, още повече предполага хора с всестранно развити способности, хора, способни да се ориентират в цялата система на производството. Следователно разделението на труда, което още днес е подкопано от машината и което превръща един в селянин, друг в обуцар, трети във фабричен работник, четвърти в борсов спекулант, ще изчезне съвършено. Образованието ще даде на младите хора възможност бързо да усвояват на практика цялата система на производството, то ще им позволи последователно да преминават от един производствен отрасъл към друг в зависимост от потребностите на обществото или от техните собствени наклонности. Следователно образованието ще ги освободи от оная едностранчивост, която съвременното разделение на труда натрапва на всеки отделен човек. По този начин обществото, организирано на комунистически начала, ще даде възможност на своите членове всестранно да прилагат своите всестранно развити способности. Но заедно с това неизбежно ще изчезнат и различните класи. Така че обществото, организирано на комунистически начала, е, от една страна, несъвместимо с по-нататъшното съществуване на класите, а, от друга страна, самото изграждане на това общество дава средствата за унищожаване на класовите различия.

От това следва, че и противоположността между града и селото също ще изчезне. Едни и същи хора ще се занимават със земеделие и промишлен труд, вместо да се върши това от две различни класи. Това е необходимо условие за комунистическата асоциация дори по чисто материални причини. Разпръснатостта на занимаващото се със земеделие население в селата наред със струпването на промишленото население в големите градове е едно състояние, което съответствува само на още недостатъчно високото равнище на развитие на земеделието и промишлеността и представлява спънка за всяко по-нататъш-

но развитие, нещо, което вече днес се силно чувствава.

Всеобщата асоциация на всичките членове на обществото за съвместно и планомерно експлоатиране на производителните сили; развитието на производството до такава степен, че да задоволява потребностите на всички; ликвидирането на положението, при което потребностите на едни се задоволяват за сметка на други; пълното унищожаване на класите и на противоположностите между тях; всестранното развитие на способностите на всичките членове на обществото чрез премахване на предишното разделение на труда, чрез производствено възпитание, чрез сменяване на видовете дейност, чрез участие на всички в използването на богатата, които се произвеждат също от всички, и, най-сетне, чрез сливането на града със селото — това ще бъдат най-главните резултати от ликвидирането на частната собственост.

21. въпрос: Какво влияние ще окаже комунистическият обществен строй върху семейството?

Отговор: Отношенията между половете ще станат изключително частно дело, което ще засяга само заинтересуваните лица и в което обществото няма защо да се меси. Това ще стане възможно благодарение на премахването на частната собственост и благодарение на общественото възпитание на децата, вследствие на което ще се унищожат двете основи на съвременния брак, свързани с частната собственост: зависимостта на жената от мъжа и на децата от родителите. Това е отговорът на крясъците на високонаравствените еснафи против комунистическата общност на жените. Общността на жените е явление, което принадлежи напълно към буржоазното общество и в максимална степен съществува в днешно време под формата на проституцията. Но проституцията е основана върху частната собственост и ще изчезне заедно с нея. Така че комунистическата организация няма да въведе общността на жените, а напротив — ще я унищожи.

22. въпрос: Как ще се отнася комунистическата организация към съществуващите националности?

— Остава.³

23. въпрос: Как ще се отнася тя към съществуващите религии?

— Остава.

24. въпрос: По какво се различават комунистите от социалистите?

Отговор: Така наречените социалисти се делят на три категории.

Първата категория се състои от привърженици на феодалното и патриархалното общество, което е унищожено и всеки ден се унищожават от едрата промишленост, световната търговия и създаденото от тях буржоазно общество. От бедствията на съвременното общество тази категория прави извода, че трябва да се възстанови феодалното и патриархалното общество, тъй като то било свободно от тези бедствия. Всичките нейни предложения са пряко или косвено насочени към тази цел. Комунистите винаги ще се борят решително против тази категория *реакционни* социалисти въпреки тяхното мнимо съчувствие на нищетата на пролетариата и проливането във връзка с това горещи сълзи. Защото тези социалисти:

1) се стремят към нещо съвсем невъзможно;

2) опитват се да възстановят господството на аристокрацията, цеховите майстори и притежателите на манифактури с тяхната свита от абсолютни или феодални монарси, чиновници, войници и попове; те искат да възстановят едно общество, което наистина би било свободно от пороците на съвременното общество, но затова пък би донесло със себе си най-малко толкова други бедствия, а при това не би разкривало никакви перспективи за освобождението на потиснатите работници с помощта на една комунистическа организация;

3) винаги разкриват истинските си намерения тогава, когато пролетариатът става революционен и комунистически. В такива случаи те незабавно се обединяват с буржоазията против пролетариите.

Втората категория се състои от привърженици на сегашното общество, които неизбежно поражданите от това общество бедствия заставят да се опасяват за неговото съществуване. Следователно те се стремят да запазят днешното общество, но да отстранят свързаните с него бедствия. За тази цел едни предлагат чисто благотворителни мерки, други — грандиозни планове за реформи, които под предлог на реорганизация на обществото имат за цел да запазят устоите на днешното общество, а с това и самото днешно общество. Против тези *буржоазни со-*

циалисти комунистите също трябва да водят непрестанна борба, защото тяхната дейност принася полза на враговете на комунистите и те защищават обществения строй, който комунистите искат да разрушат.

Най-сетне, третата категория се състои от демократичните социалисти. Вървейки по пътя на комунистите, те искат осъществяването на част от мероприятията, посочени в . . . въпрос*, но не като преходни мерки, водещи към комунизма, а като мероприятия, достатъчни за унищожаването на нищетата и премахването на бедствията на сегашното общество. Тези *демократични социалисти* са или пролетарии, които не са си още изяснили достатъчно условията за освобождаването на своята класа, или представители на дребната буржоазия, т. е. на класата, която до извоюването на демокрацията и осъществяването на произтичащите от нея социалистически мероприятия в много отношения има същите интереси, както и пролетариите. Затова комунистите в моменти на действие ще сключват споразумения с демократичните социалисти и изобщо засега ще трябва да следват обща политика с тях, само ако тези социалисти не преминават в служба на господстващата буржоазия и не започнат да нападат комунистите. Разбира се, че съвместните действия не изключват обсъждането на ония разногласия, които съществуват между тях и комунистите.

25. въпрос: Как се отнасят комунистите към останалите политически партии на нашето време?

Отговор: Това отношение е различно в различните страни. — В Англия, Франция и Белгия, където господства буржоазията, комунистите засега още имат общи интереси с различните демократични партии и тази общност на интересите е толкова по-значителна, колкото повече демократите се приближават до целите на комунистите в ония социалистически мероприятия, които сега демократите навсякъде защищават, т. е. колкото по-ясно и определено те защищават интересите на пролетариата и колкото повече те се опират на пролетариата. Например в Англия чартистите, които се състоят от работници, стоят неизмеримо по-близо до комунистите, отколкото демо-

* В ръкописа е оставено празно място; има се предвид 18-ият въпрос. *Ред.*

кратичните дребни буржоа или така наречените радикали.

В Америка, където е въведена демократична конституция, комунистите ще трябва да поддържат партията, която иска да обърне тази конституция против буржоазията и да я използва в интерес на пролетариата, т. е. партията на привържениците на националната аграрна реформа.

В Швейцария радикалите, макар че представляват още партия с твърде смесен състав, са все пак единствените, с които комунистите могат да влязат в споразумение, а между тези радикали най-прогресивни са ваадтските и женевските.

Най-сетне в Германия решителната борба между буржоазията и абсолютната монархия е още предстояща. Но тъй като комунистите не могат да разчитат на това, че ще трябва да влязат в решителен бой с буржоазията, преди буржоазията да е станала господстваща, то в интерес на комунистите е да помогнат на буржоазията да постигне по възможност по-скоро господство, за да могат след това на свой ред колкото може по-скоро да я съборят. Така че в борбата на либералната буржоазия против правителството комунистите винаги трябва да бъдат на страната на първата, но да се пазят от самоизмамата, в която изпада буржоазията, и да не се доверяват на нейните съблазнителни уверения относно благодетелните последици, които уж щяла да има за пролетариата победата на буржоазията. Единствените предимства за комунистите от победата на буржоазията ще бъдат: 1) различните видове отстъпки, които ще улеснят на комунистите защитата, обсъждането и разпространението на техните принципи и с това ще улеснят обединението на пролетариата в тясно сплотена, готова за борба и организирана класа и 2) сигурността, че от деня, когато паднат абсолютнските правителства, ще дойде редът на борбата между буржоата и пролетаринте. От този ден партийната политика на комунистите ще бъде и тук същата, както в страните, където вече господства буржоазията.

ПРИНЦИПИТЕ НА КОМУНИЗМА

- ¹ Трудът на Ф. Енгелс *«Принципите на комунизма»* представлява проект за програма на Съюза на комунистите. Въпросът за съставяне на програма във форма на катехизис (във вид на въпроси и отговори) се обсъждал още преди първия конгрес, на който Съюзът на справедливите бил реорганизиран и преименуван в Съюз на комунистите (юни 1847 г.). През септември 1847 г. лондонският Централен комитет на Съюза на комунистите (Шапер, Бауер, Мол) разпратил един проект за «Комунистически катехизис» до окръзите и общините на Съюза. Този документ, който носел следи от влиянието на утопичния социализъм, не задоволял Маркс и Енгелс, както и «поправеният» проект, съставен в Париж от «истинския социалист» М. Хес. На 22 октомври на заседанието на окръжния комитет на Съюза на комунистите в Париж Енгелс подложил на рязка критика проекта на Хес и той бил отхвърлен. На Енгелс било възложено да състави нов проект. Именно този проект представляват написаните наскоро след това «Принципи на комунизма».

Разглеждайки «Принципите на комунизма» също като предва-рителна скица за програма, Енгелс в писмото си до Маркс от 23—24 ноември 1847 г. изказва мисълта, че е целесъобразно да се състави програма във вид на «Комунистически манифест»,

като се отхвърля остарялата форма на катехизис. Вторият конгрес на Съюза на комунистите (29 ноември—8 декември 1847 г.), на който Маркс и Енгелс защитили научните основи на програмата на пролетарската партия, им възложил да изработят програма във вид на манифест. При написването на «Манифест на комунистическата партия» основоположниците на марксизма използвали редица положения, изложени в «Принципите на комунизма». — 288.

- ² В ръкописа вместо отговор на 22-рия, както и на следващия, 23-тия въпрос е поставена думата «остава». Това очевидно означава, че отговорът трябва да остане така, както е бил формулиран в някой от недостигналите до нас проекти за програма на Съюза на комунистите. — 305.